

Πρωτογενῆ ἀερόφωνα καὶ ἡ ἀβέβαιη μαρτυρία τοῦ Δισπηλιοῦ

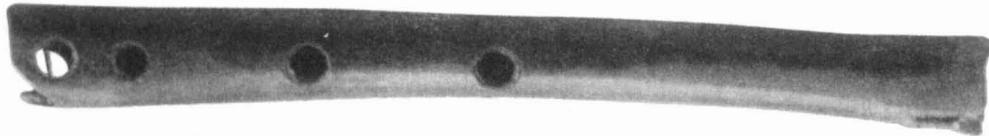
ΣΤΕΛΙΟΣ ΨΑΡΟΥΔΑΚΗΣ

‘Ο «αύλος» Ι τοῦ Δισπηλιοῦ Καστοριᾶς

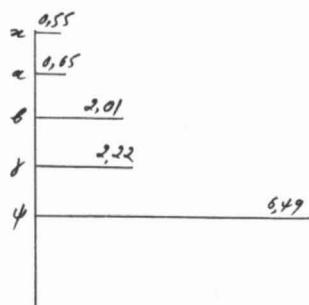
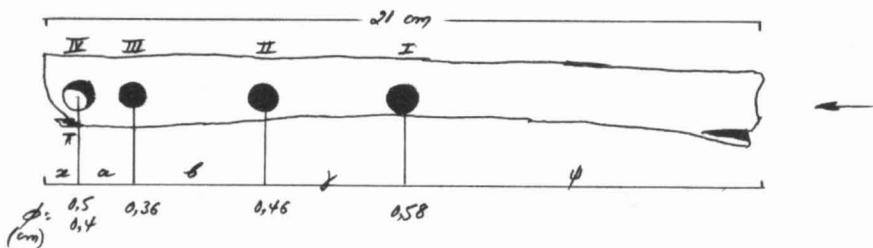
Tὸν καλοκαίρι τοῦ 1995, ἀνακοινώθηκε στὸν ἡμερήσιο τύπο¹ ἡ εύρεση αὐλοῦ στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ λιμναίου νεολιθικοῦ οἰκισμοῦ στὴν θέση «Νησί», κοντὰ στὸ χωριὸ Δισπηλιὸ τῆς Καστοριᾶς, ὅπου τὶς ἀνασκαφὲς διενεργεῖ ἀπὸ τὸ 1992 ἔως σήμερα τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τὸν Καθηγητὴ κύριο Γεώργιο Χουρμουζιάδη. Ἀργότερα, ἔγινε γνωστὸ δτὶ βρέθηκαν ἄλλοι δύο αὐλοὶ στὸν ἴδιο χῶρο.² Ἀπὸ τὰ ἀρχαιολογικὰ συμφραζόμενα διαλόγοι τοῦ 1995 χρονολογήθηκε στὸ 5000 π.Χ., τὴν Νεολιθικὴ ἐποχὴ.³

Τὸ εύρημα περιγράφεται⁴ ὡς στιλπνός, ἐλαφρῶς σιγμοειδῆς, καφὲ χρώματος σωλήνας, δύστεινος, ἀπὸ κόκκαλο πουλιοῦ (ίσως κύκνου),⁵ μήκους 12,1 ἑκατοστῶν καὶ μέγιστης ἔξωτερικῆς διαμέτρου 1,3 ἑκατοστῶν, μὲ τομὲς στὰ ἄκρα καθαρὲς καὶ σχεδὸν ἐγκάρσιες, ποὺ ἔχουν λειανθῆ ὑπὸ γωνίαν, μὲ πέντε συνολικά τρύπες, περίπου κυκλικές, τέσσερις πάνω καὶ μία κάτω (βλ. Εἰκ. 1α). Ἀπὸ τὰ κατασκευαστικὰ αὐτὰ χαρακτηριστικά, τὸ εύρημα χαρακτηρίστηκε «καλὰ μελετημένο μουσικὸ ὅργανο» - αὐλός - καὶ μάλιστα «ἀκέραιος», λόγω τῆς ἐπεξεργασίας τῶν ἄκρων καὶ τοῦ σχήματος τοῦ δόστοῦ.⁶ Ἡ θεώρηση, ὅμως, τοῦ διάτρητου δόστοῦ τοῦ Δισπηλιοῦ ὡς αὐλοῦ ἐλέγχεται, ἀν ἐξετάσωμε κριτικώτερα τὸ εύρημα καὶ τὸ συγκρίνωμε μὲ ἀνάλογα εύρήματα ἀπὸ τὴν Ἐλλάδα καὶ τὸν ὑπόλοιπο κόσμο.

Στὴν Εἰκ. 1β δίδεται σχεδιάγραμμα τοῦ «αύλοῦ» τοῦ Δισπηλιοῦ, βασισμένο στὰ βιβλιογραφικὰ δεδομένα.⁷ Οἱ ὀπὲς ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν μέση τοῦ σωλήνα καὶ κάτω: τέσσερις στὴν μία πλευρὰ (Ι, ΙΙ, ΙΙΙ, ΙV) καὶ μία στὴν ἄλλη (Τ). Ἡ τελευταία τρῦπα βρίσκεται πάρα πολὺ κοντὰ στὸ ἄκρο, μόνο 5,5 χιλιοστά, καὶ αὐτὸς εἶναι ἕνα χαρακτηριστικὸ ποὺ μᾶς βάζει σὲ σκέψεις. Οἱ διάμετροι τῶν ὀπῶν ποικίλουν, ἀπὸ 3,6 χιλιοστὰ ἡ ΙΙΙ, ἔως 5,8 χιλιοστὰ ἡ Ι. Ἡ ἀπόσταση τῆς τελευταίας τρύπας (ΙV) ἀπὸ τὴν ἀμέσως προηγουμένη (ΙΙΙ) εἶναι πολὺ μικρὴ σὲ σχέση μὲ τὶς ἀποστάσεις ΙΙΙ-ΙΙ (2,01 ἑκα-

α

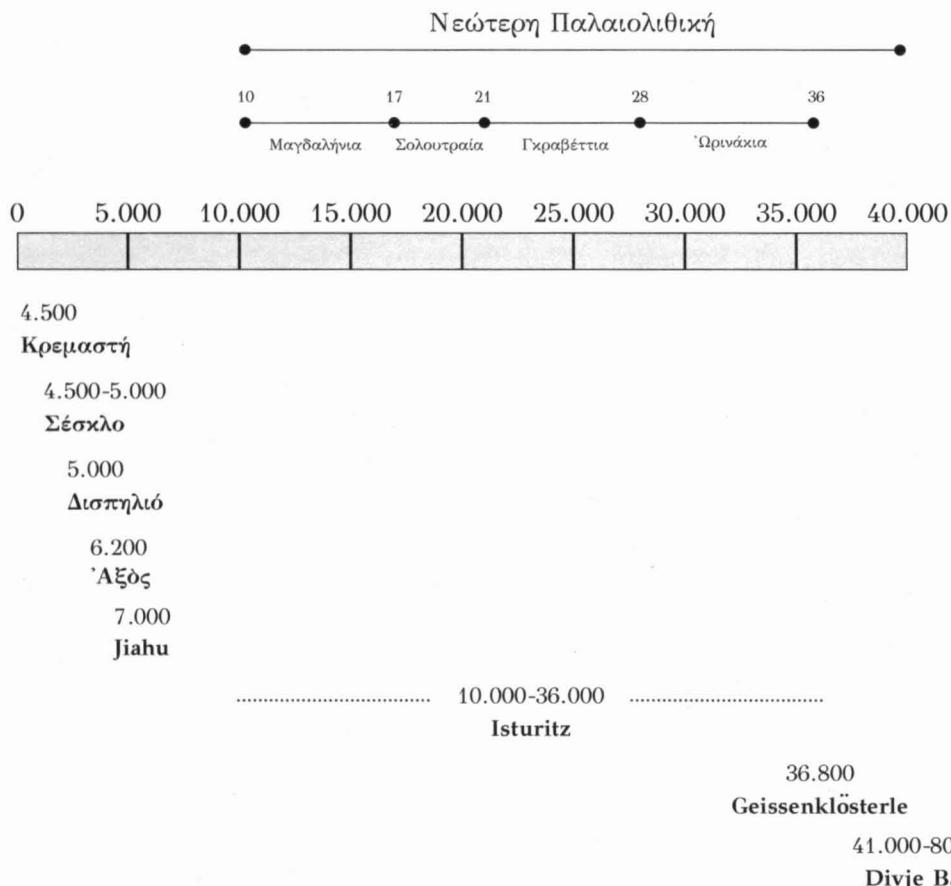

β

Εικόνα 1. 'Ο «αύλος» Ι του Δισπηλιού. α. Φωτογραφία (πηγή: Δημόπουλος 2001:29).

β. Σχεδιάγραμμα, βασισμένο στοὺς Μαλέα κ.ἄ. (1997)

τοστά) καὶ ΙΙ-Ι (2.22 ἑκατοστά): ἄλλο ἔνα ἀνησυχητικὸ χαρακτηριστικό. Ἀπὸ τίς δημοσιευμένες φωτογραφίες τοῦ «αύλοοῦ»,⁸ δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχουν «καθίσματα» σκαμμένα γύρω ἀπὸ τὶς τρύπες, ὑποδοχὲς δηλαδὴ γιὰ τὰ δάχτυλα, γιὰ διεροστεγῆ φραγμό. Βέβαια, αὐτὸ δὲν είναι ἀπαραίτητο. Οἱ τρύπες φαίνεται νὰ είναι «κωνικές», μὲ μεγαλύτερη διάμετρο στὴν ἐπιφάνεια καὶ μικρότερη στὸ ἐσωτερικό.⁹ Ἡ πέμπτη τρύπα βρίσκεται στὸ ἀντιδιαμετρικὸ σῆμετο τῆς ΙV. Ὁχι ἀνάμεσα στὴν ΙΙ καὶ τὴν ΙV, ὅπως γίνεται συνήθως σὲ αὐλοὺς μὲ τρύπα στὸ κάτω μέρος, ἀλλὰ κάτω¹⁰ ἀπὸ τὴν ΙV: ἄλλο ἔνα προβληματικὸ χαρακτηριστικό τοῦ ἐν λόγῳ «αύλοοῦ». Ἀκόμη ὅμως καὶ ἀνὴ τὸ βρισκόταν ἀνάμεσα στὶς δύο ὑπερκείμενες τρύπες, πάλι θὰ ἀναρωτιόμασταν γιατὶ βρίσκεται τόσο κοντὰ στὸ ἄκρο, ἐφ' ὅσον, ὡς γνωστόν, τὴν κάτω τρύπα πάντοτε χειρίζεται ὁ ἀντίχειρας καὶ βρίσκεται πρὸς τὴν μεριὰ τοῦ στομίου τοῦ αὐλοοῦ καὶ ποτὲ στὴν ἔξοδο, ὅχι μόνον στοὺς μεταγενέστερους, ἐλληνικοὺς αὐλοὺς ἀλλὰ καὶ

Eἰκόνα 2. Πίνακας παλαιοιλιθικών και νεοιλιθικών αύλων

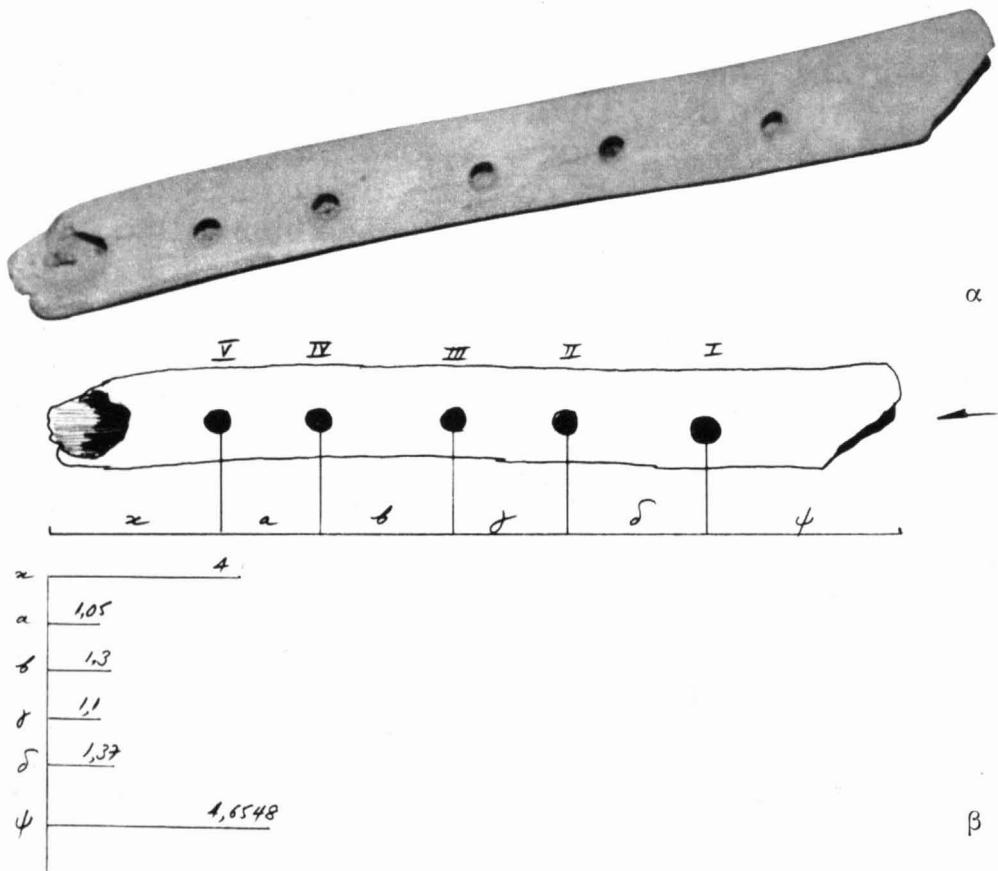
στοὺς σύγχρονους μὲ μᾶς αὐλοὺς δλου τοῦ κόσμου. Ἡ μόνη, Ἰσως, λύση στὸ πρόβλημα αὐτὸς εἶναι νὰ δεχθοῦμε ὅτι τὸ στόμιο τοῦ ὀργάνου βρίσκεται στὴν ἄλλη πλευρά, καὶ ὅτι τόσο ἡ IV ὅσο καὶ ἡ Τ εἶναι ὀπὲς ἀκουστικὲς καὶ ὅχι τονικές. Τέτοιες ἀκουστικὲς τρύπες συναντοῦμε σχεδὸν πάντα στοὺς μεταγενέστερους ἐλληνικοὺς αὐλοὺς, ἀλλὰ καὶ σὲ πάμπολλους νεοελληνικούς (π.χ. φλογέρες καὶ ζουρνάδες), καὶ ποὺ σκοπὸς ἔχουν νὰ βελτιώσουν τὴν ποιότητα τοῦ ἥχου. "Αν τὸ δεχθοῦμε αὐτό, τότε περιορίζομε τὸν ἀριθμὸ τῶν ὀπῶν σὲ τρεῖς, ἄρα ἐλαττώνομε τὸν ἀριθμὸ τῶν διαθέσιμων φθόγγων. Πάλι ὅμως δὲν ξεφεύγομε ἀπὸ τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας τῶν δύο ἀντιδιαμετρικῶν ὀπῶν, IV καὶ Τ, διότι δύο, ἀντιδιαμετρικὲς ἀκουστικὲς τρύπες δὲν ἀπαντῶνται σὲ ἀρχαίους ἢ νέους αὐλούς. Τί εἶναι λοιπόν αὐτὲς οἱ τρύπες; Τὸ ἐρώτημα μένει, πρὸς τὸ παρόν, ἀναπάντητο. Οἱ ἄλλοι δύο αὐλοὶ ποὺ βρέθηκαν στὸ Δισπηλιό δὲν φαίνεται νὰ μποροῦν νὰ ρίξουν περισσότερο φῶς.¹¹

Παρόμοια νεολιθικά εύρηματα, ποὺ ἔχουν έρμηνευθῆ ἀπὸ τοὺς ἀνασκαφεῖς τους ώς αὐλοί, ἔχουν ἔρθει στὸ φῶς καὶ σὲ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδας (βλ. Εἰκ. 2): 1. στὸ χωριὸ 'Αξός (ό -) τοῦ νομοῦ Γιαννιτσῶν,¹² 2. στὴν θέση Τούμπα, στὸ χωριὸ Κρεμαστὴ τῆς κοινότητας Κοιλάδας τοῦ νομοῦ Κοζάνης,¹³ καὶ 3. στὸ χωριὸ Καστρί, τῆς κοινότητας Χόνδρου, τῆς ἐπαρχίας Βιάννου, στὴν Κρήτη (ἄν εἰναι, βέβαια, νεολιθικό). Μιὰ σύγκριση ἀνάμεσα στὰ εύρηματα αὐτὰ καὶ τὸν «αὐλὸ» τοῦ Δισπηλίου θὰ ἔταν ἐποικοδομητική. Ἐπὶ πλέον, ἀκόμη (θεωρούμενοι) ἀρχαιότεροι αὐλοί, τῆς παλαιολιθικῆς ἐποχῆς, ἔχουν ἔρθει στὸ φῶς σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ κόσμου (βλ. Εἰκ. 2): 1. στὸ σπήλαιο Divje Babe τῆς Σλοβενίας (ἄν, ἐν τέλει, πρόκειται γιὰ αὐλό), 2. στὸ σπήλαιο Geissenklösterle τῆς Γερμανίας, 3. στὸ σπήλαιο Isturitz, στὰ Πυρηναῖα καὶ 4. στὸ χωριό Jiahu, στὴν κοιλάδα τοῦ Κίτρινου Ποταμοῦ, στὴν Κίνα. Μιὰ σύγκριση καὶ μὲ αὐτὰ τὰ ὅργανα θὰ ἔταν, ἀναμφίβολα, σκόπιμη.¹⁴

‘Ο αὐλὸς Ι τῆς Κρεμαστῆς - Κοιλάδας Κοζάνης

Πρόκειται γιὰ δοστό, μήκους 20 ἑκατοστῶν, μὲ πέντε τρύπες σὲ εὐθεῖα γραμμή, μὲ διαμέτρους αἰσθητὰ μικρότερες ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ τοῦ δοστοῦ, ἀν κρίνωμε ἀπὸ τὶς δημοσιευμένες φωτογραφίες (βλ. Εἰκ. 3α).¹⁵ Βρέθηκε σὲ ἀπορριματικὸ λάκκο, στὶς παρειφὲς νεολιθικοῦ οἰκισμοῦ, στὴν θέση Τούμπα, μαζὶ μὲ δεύτερο, παρόμοιο, διάτρητο δοστό, λιγώτερο καλὰ διατηρημένο. Χρονολογεῖται στὸ δεύτερο μισὸ τῆς πέμπτης χιλιετίας (4500-4000 π.Χ.), στὴν Νεώτερη Νεολιθική.¹⁶ Τὸ εύρημα (καθὼς καὶ τὸ ὅμοιό του) έρμηνεύθηκε ἀπὸ τὴν κυρία Χονδρογιάννη ώς αὐλός, «σχεδὸν ἀκέραιος», μὲ λίγα τραύματα στὰ δύο ἄκρα.¹⁷ Δὲν ἔχει, ἀκόμη, πλήρως δημοσιευθῆ.

Τὸ ἐπιστόμιο θὰ πρέπη νὰ ἔταν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς τρύπας ποὺ ἀπέχει περισσότερο ἀπὸ τὰ ἄκρα (βλ. Εἰκ. 3β). Ἡ ἀπόσταση τῆς τρύπας Ι ἀπὸ τὸ ἐπιστόμιο θὰ πρέπη νὰ εἰναι γύρω στὰ 4,655 ἑκατοστά,¹⁸ περὶ τὰ 2 ἑκατοστὰ δηλαδὴ πιὸ κοντὰ στὸ ἐπιστόμιο ἀπ' ὅτι στὸν «αὐλὸ» τοῦ Δισπηλίου (6,49 ἑκατοστά). Ἡ τρύπα Ι, μᾶλλον ἡ τελευταία τοῦ συστήματος, ἀπέχει ἀρκετὰ ἀπὸ τὴν ἔξοδο, περὶ τὰ 4 ἑκατοστά, σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ 5,5 χιλιοστὰ τοῦ Δισπηλίου. Οἱ ἀποστάσεις ἀνάμεσα στὶς τρύπες εἰναι τῆς Ἰδιαῖς, λίγο-πολύ, τάξεως, καὶ κυμαίνονται ἀπὸ 1,05 ἑκατοστά, περίπου, ἔως 1,37 ἑκατοστά, περίπου. Στὸν «αὐλὸ» τοῦ Δισπηλίου οἱ ἀποστάσεις εἰναι ἀρκετὰ μεγαλύτερες, κατὰ μισὸ ἑκατοστὸ καὶ περισσότερο, ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τὴν ἀπόσταση IV-III (6,5 χιλιοστά), ποὺ μᾶς προβλημάτισε προηγουμένως. Τρύπα στὴν ἄλλη πλευρὰ (Τ) δὲν ἀναφέρεται. Τὸ παράτρητο δοστὸ τῆς Κρεμαστῆς φαίνεται νὰ εἰναι πράγματι αὐλός, ἀν καὶ σοφώτερο θὰ ἔταν νὰ περιένωμε τὴν πλήρη του δημοσίευση, ἡ ὁποία, ἐλπίζομε, δὲν θὰ ἀργήσῃ.

Εικόνα 3. Ὁ αὐλὸς Ι τῆς Κρεμαστῆς-Κοιλάδας. α. Φωτογραφία (πηγή: Τσ., Θ. [sic.] 1999).
 β. Σχεδιάγραμμα, βασισμένο στὴν φωτογραφία

‘Ο αὐλὸς τοῦ Καστρίου-Χόνδρου τῆς Βιάννου

Τὸν αὐλὸν αὐτὸν πρέπει νὰ τὸν ἀντιμετωπίσωμε μὲ ἐπιφύλαξη. Δὲν βρέθηκε σὲ ἀνασκαφή. Παραδόθηκε ἀπὸ ἀγρότη στὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου τὸ 1964. Δὲν γνωρίζομε τὴν ἀκριβῆ θέση στὴν ὁποία βρέθηκε, οὕτε, δυστυχῶς, τὴν χρονολογία του (βλ. Εἰκ. 4α).¹⁹ Θὰ μποροῦσε, ὅμως, κάλλιστα νὰ εἴναι ἔνας νεολιθικὸς αὐλός: ἔχει ὅλα τὰ χαρακτηριστικά: ὀστέινος (μᾶλλον ἀπὸ κόκκαλο πουλιοῦ, ἀν κρίνωμε ἀπὸ τὸ μῆκος καὶ τὴν λεπτότητά του – κάτι ποὺ ὅμως πρέπει νὰ ἀποδειχθῇ), μήκους 21,5 ἑκατοστῶν, μὲ πέντε στρογγυλὲς τρύπες, διαμέτρου 5 χιλιοστῶν. Βέβαια, τέτοιοι αὐλοὶ ὑπάρχουν καὶ στὴν σύγχρονη Ἑλλάδα: ὀστέινες φλογέρες ἀπὸ τὴν Μυτιλήνη, τοὺς Δελφούς, τὴν Ἡπειρο. ²⁰ Τὸ ἐπιστόμιο, ἀσφαλῶς, βρίσκεται στὸ

στενώτερο άκρο τοῦ δστοῦ (βλ. Εἰκ. 4β), ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀπέχει ἡ πρώτη τρύπα (I) 11.35 ἑκατοστά, περισσότερο δηλαδὴ ἀπὸ τὸ μισὸ μῆκος τοῦ δστοῦ. Ἡ τελευταῖα τρύπα (V) ἀπέχει ἀπὸ τὴν ἔξοδο 2.55 ἑκατοστά, λίγο παραπάνω ἀπὸ τὸ μισὸ τῆς ἀντίστοιχης ἀπόστασης στὸν αὐλὸ τῆς Κρεμαστῆς, καὶ ἀρκετὰ περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη ἀπόσταση στὸν «αὐλὸ» τοῦ Δισπηλιοῦ. Οἱ δὲς δὲν ἀπέχουν μεταξύ τους ἀκριβῶς τὸ ἵδιο, οἱ διαφορὲς εἰναι ὅμως μικρές, τῆς τάξεως τοῦ 0.5 ἢ τῶν 2 χιλιοστῶν. Σὲ πρώτη ἐντύπωση, ἴσαπέχουν.²¹

Ἐνα πρῶτο συμπέρασμα, λοιπόν, ἀπὸ τὴν σύγκριση τῶν τριῶν ἑλληνικῶν νεολιθικῶν αὐλῶν: ὁ αὐλὸς τῆς Κρεμαστῆς καὶ τοῦ Καστρίου εἰναι πλησιέστερα στὴν ἀναμενόμενη μορφὴ τοῦ ὁργάνου ἀπ' ὅτι ὁ «αὐλὸς» τοῦ Δισπηλιοῦ, μὲ τὶς δύο ἀντιμέτωπες τρύπες στὴν ἔξοδο, τὴν αἰσθητὰ μικρότερη ἀπόσταση IV-III, καὶ τὴν ὑπερβολικὰ μικρὴ ἀπόσταση τοῦ τελευταίου ζεύγους ὀπῶν ἀπὸ τὴν ἔξοδο.

Ἄς στρέψωμε τώρα τὴν προσοχὴ μας σὲ μερικοὺς αὐλοὺς τῆς παλαιολιθικῆς ἐποχῆς, δηλαδὴ ἀρχαιότερους κατὰ πολὺ ἀπὸ τοὺς προηγουμένους.

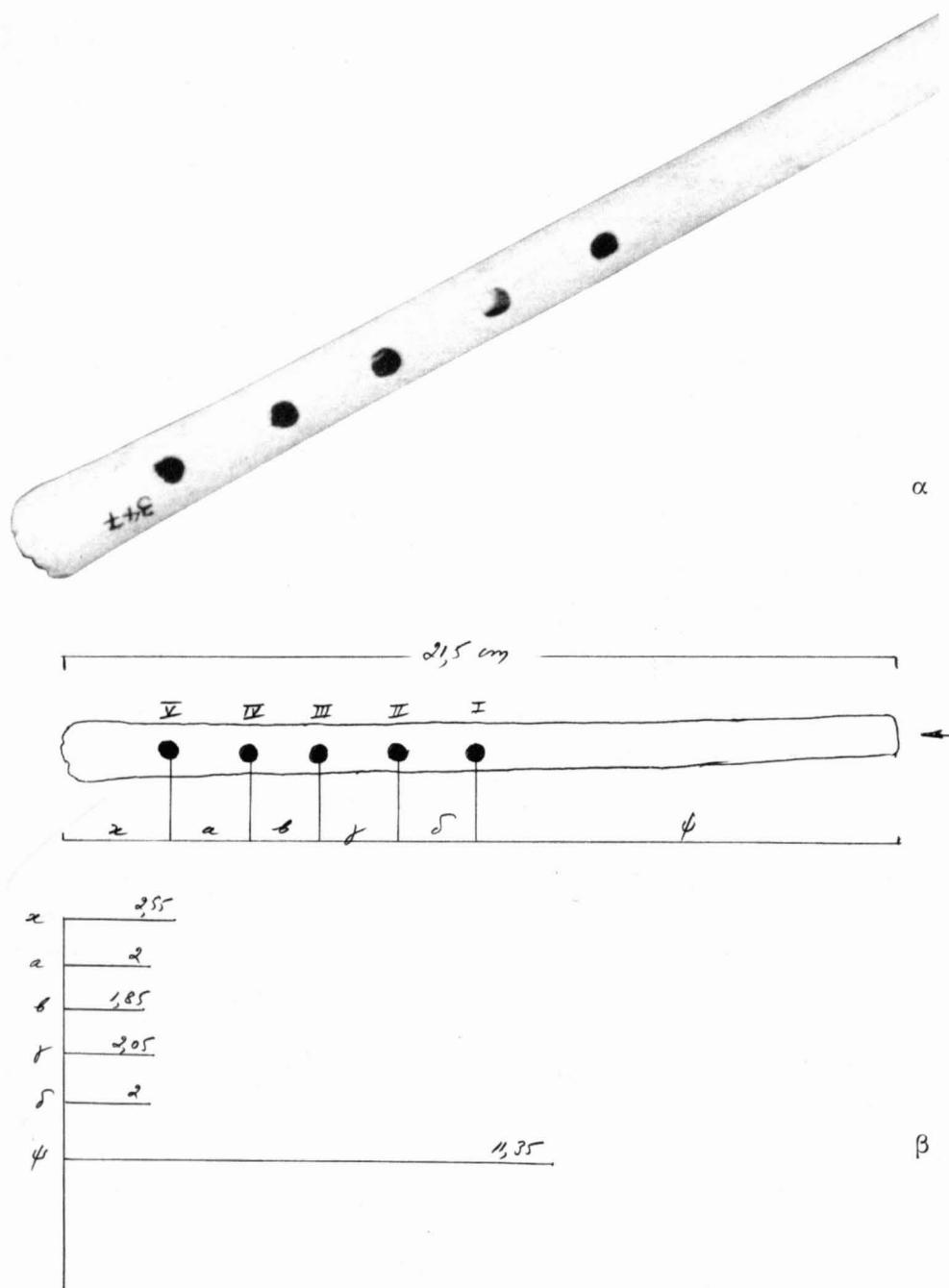
Οἱ αὐλοὶ I, II, III τοῦ Isturitz

Στὸ σπήλαιο βρέθηκαν εἰκοσιδύο δστέινα, παράτρυτα θραύσματα (χυρίως), αὐλῶν, ποὺ βρέθηκαν στὰ διαδοχικὰ στρώματα (βλ. Εἰκ. 2) τῆς Υστερης Παλαιολιθικῆς (40.000-10.000 πρὶν ἀπὸ σήμερα): Ὁρινάκιο (36.000-28.000 π.σ.), Γκραβέττιο (28.000-21.000 π.σ.), Σολουτραῖο (21.000-17.000 π.σ.) καὶ Μαγδαλήνιο (17.000-10.000 π.σ.). Ἀπὸ τὰ αὐλητικὰ αὐτὰ κατάλοιπα ίδιαιτερο ἐνδιαφέρον ἔχουν τὰ ἔξης τρία, ὅλα τῆς Γκραβέττιας πολιτισμικῆς φάσης (28.000-21.000 π.σ.):

α) ἔνα ἀκέραιο (I) –τὰ ἄκρα του σώζονται– μὲ τέσσερις τρύπες καὶ τὴν ἀπόσταση III-II μεγαλύτερη ἀπὸ τὶς ἄλλες (βλ. Εἰκ. 5α). Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ στόμιο εἰναι τὸ στενώτερο άκρο τοῦ δστοῦ.

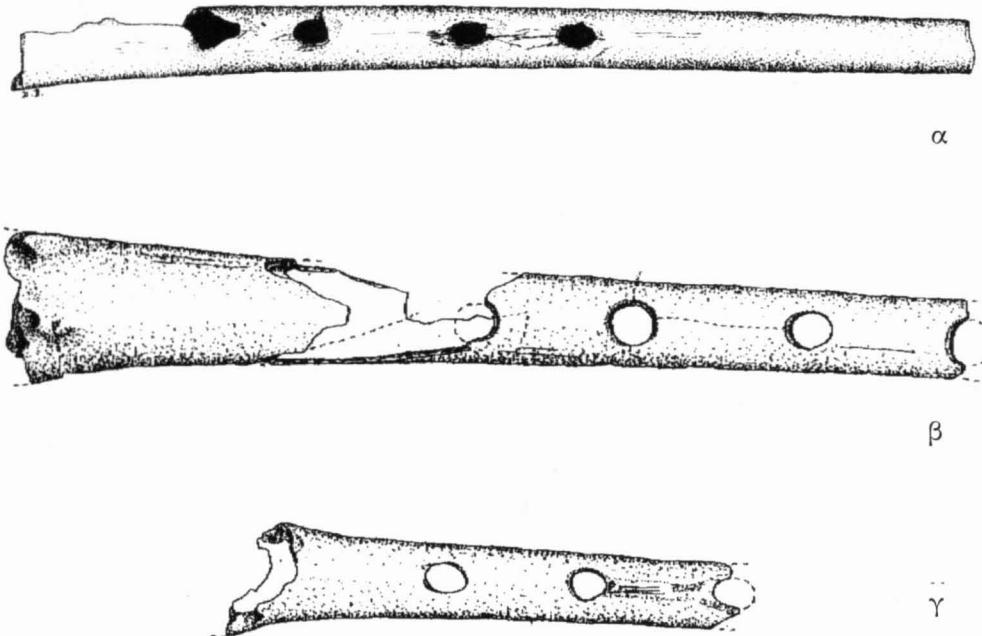
β) ἔνα θραῦσμα (II) μὲ τέσσερις τρύπες, περίπου σὲ ἵσες ἀποστάσεις ἡ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη (βλ. Εἰκ. 5β). Ἡ ἀπόσταση τῆς τελευταίας τρύπας ἀπὸ τὴν ἔξοδο εἰναι ἀρκετὰ μεγάλη, τετραπλάσια ἀπὸ τὴν ἀπόσταση ἀνάμεσα στὶς δύο τελευταίες τρύπες, καὶ μεγαλύτερη ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες ἀποστάσεις σὲ ὅλους τοὺς αὐλοὺς ποὺ ἔχομε μέχρι στιγμῆς ἔξετάσει.

γ) ἔνα παρόμοιο μὲ τὸ προηγούμενο θραῦσμα (III), ἀρκετὰ ὅμως μικρότερο (βλ. Εἰκ. 5γ), στὸ ὁποῖο σώζονται οἱ τρεῖς τελευταῖες τρύπες, σὲ σχεδὸν ἵσες ἀποστάσεις μεταξύ τους. Πάλι, ἡ ἀπόσταση τῆς τελευταίας τρύπας ἀπὸ τὴν ἔξοδο ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ τὴν ἀπόσταση μεταξὺ τῶν ὀπῶν: εἰναι διπλάσια. Καὶ στὰ τρία αὐτὰ δείγματα, ἐπιφανειακὲς κοιλότητες γιὰ τὰ δάχτυλα δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχουν.

Eἰκόνα 4. Ὁ αὐλὸς τοῦ Καστρίου τῆς Βιάννου. α. Φωτογραφία (τοῦ γράφοντος).

β. Σχεδιάγραμμα, βασισμένο σὲ μετρήσεις τοῦ γράφοντος

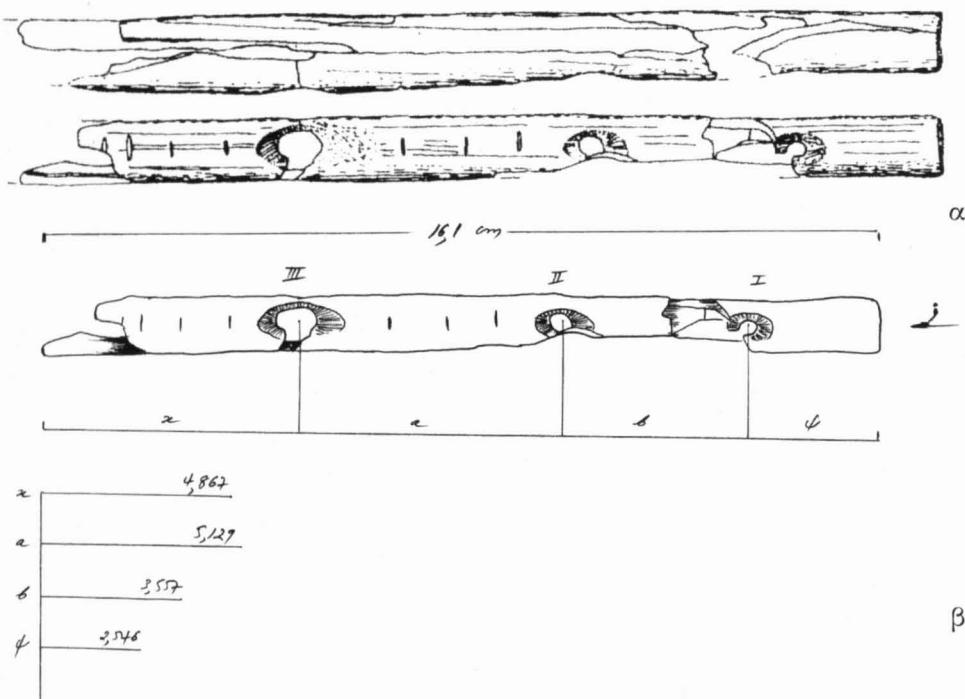
Eικόνα 5. Οι αύλοι I, II, III τοῦ Isturitz. α. Αύλος I. Σχεδιάγραμμα (πηγή: Buisson 1994:269 Fig. 2). β. Αύλος II. Σχεδιάγραμμα (πηγή: Buisson 1994:268 Fig. 1 ἀριστερά). γ. Αύλος III. Σχεδιάγραμμα (πηγή: Buisson 1994:268 Fig. 1 δεξιά)

‘Ο αύλος I τοῦ Geissenklösterle

Τὸ εύρημα²² εἶναι κατὰ πολὺ παλαιότερο τοῦ προηγουμένου (βλ. Εἰκ. 6α-β). Χρονολογεῖται στὸ 36.800 π.Χ., στὰ τέλη τῆς Μουστέριας πολιτισμικῆς φάσης τῆς Μέσης Παλαιολιθικῆς περιόδου. Τὸ μῆκος του εἶναι 16,1 ἑκατοστὰ καὶ φέρει τρεῖς τρύπες σὲ ἀνισες ἀποστάσεις (βλ. Εἰκ. 6β). “Ολες οι τρύπες ἔχουν κοιλώματα γιὰ τὰ δάχτυλα.

‘Ο αύλος II τοῦ Jiahu

Στὴν Κίνα, σὲ ἀνασκαφὴ νεολιθικοῦ νεκροταφείου (τετρακόσιες ταφές) στὸ χωριὸν Jiahu, στὴν κοιλάδα τοῦ Κίτρινου Ποταμοῦ, βρέθηκαν ἔξι ἀκέραιοι αύλοι (βλ. Εἰκ. 7α) καὶ τριάντα θραύσματα αύλῶν, ὅλα ἀπὸ κόκκαλο τοῦ φτεροῦ τοῦ ἐρυθροκέ-

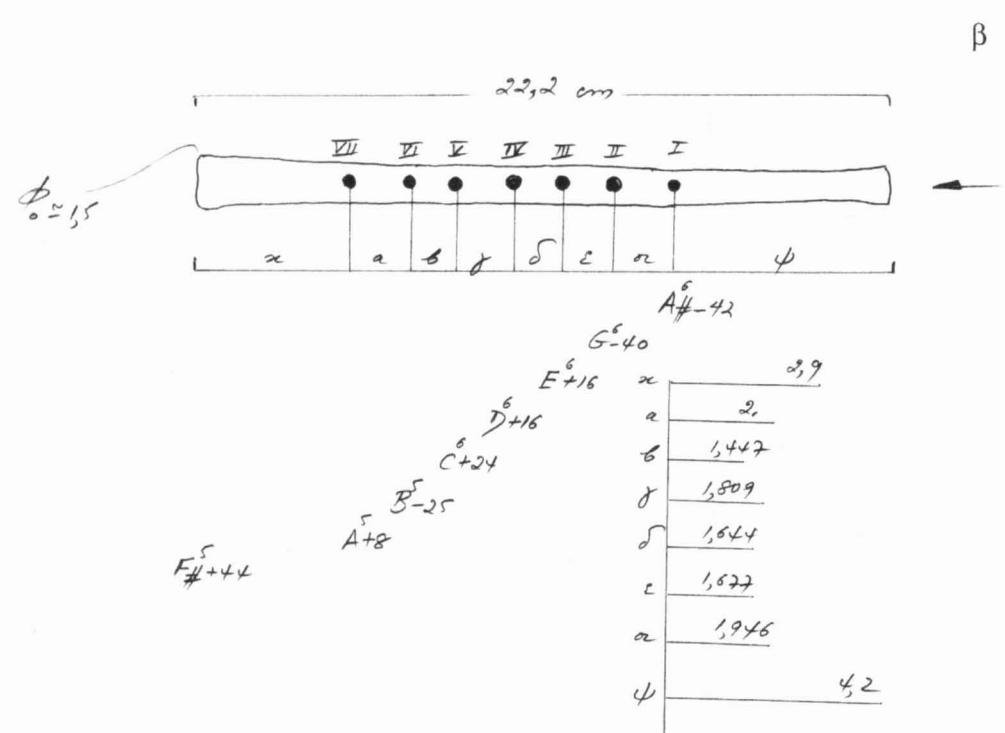
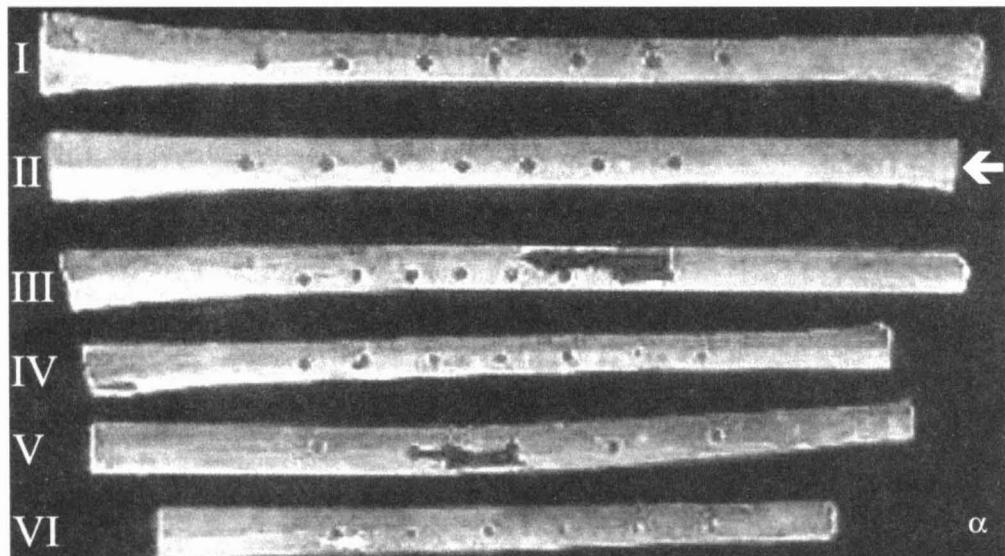

Εικόνα 6. Ὁ αὐλὸς τοῦ Geissenklösterle.

α. Σχεδιάγραμμα, πάνω καὶ κάτω ὄψη (πηγή: Hein 1998:121 Abb. 1).

β. Σχεδιάγραμμα, βασισμένο στὴν Εἰκ. 6α

φαλου γερανοῦ (red crowned crane). Βρέθηκαν στοὺς τάφους ἀνὰ ζεύγη, τοποθετημένοι δίπλα στὸν ἀριστερὸ δῶμα τοῦ νεκροῦ. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι στὰ κτερίσματα συμπεριλαμβάνονται κελύφη χελωνῶν, μὲ χαραγμένους πάνω τους χαρακτῆρες, ποὺ πιστεύεται ὅτι εἶναι μιὰ πρώτη μορφὴ κινεζικῆς γραφῆς (πβλ. ξύλινη πινακίδα Δισπηλιοῦ μὲ πρωτογραφή).²³ Ἡ ζωὴ τοῦ νεολιθικοῦ οἰκισμοῦ στὸ Jiahu ἦταν 1300 χρόνια καὶ διαιρεῖται σὲ Πρώιμη, Μέση καὶ Υστερη. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι οἱ αὐλὸι τῆς Πρώιμης περιόδου διαθέτουν πέντε ἡ ἔξι τρύπες, αὐτὸι τῆς Μέσης ἑπτὰ κατὰ τὸ πλεῖστον, καὶ τῆς Υστερης ἑπτὰ ἡ δκτώ. Ἔχομε δηλαδὴ προϊοῦσα αὐξῆση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὀπῶν, ἄρα καὶ τῶν διαθέσιμων φθόγγων, καὶ ὡς ἐκ τούτου, ἵσως καὶ ἀλλαγὴ τοῦ ὄφους (μελοποιία). Ὁλοι τους θεωροῦνται ἄγλωσσοι αὐλοί, δηλαδὴ φλάουτα (εὐθέα). Ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς ἔξι ἀκέραιους αὐλοὺς (M 282.20 – ἄς τὸν ὀνομάσωμε II) ἔχει μελετηθῆ ἰδιαιτέρως, ἐπειδὴ ἔξι ἀρχῆς παρῆγε ἥχο ἀβίαστα. Χρονολογεῖται στὸ 7737 ± 123 π.σ. (περὶ τὸ 7500 π.Χ.). Ἔχει μῆκος 22.2 ἑκατοστά, διάμετρο ἔξι τερικὴ 1.5 ἑκατοστὸ καὶ φέρει ἑπτὰ τρύ-

Εικόνα 7. Οι αύλοι του Jiahu. α. Οι έξι (I-VI) άκεραιοι αύλοι
(πηγή: <http://www.webster.sk.ca/GREENWICH/FL3DEBAT.HTM> σελ. 37-38).
β. Σχεδιάγραμμα του αύλου II, βασισμένο στήν Εικ. 7α

πες, ὅλες στὴν ἵδια πλευρά, χωρὶς κοιλώματα γιὰ τὰ δάχτυλα (βλ. Δ. 7β). Οἱ ἀποστάσεις ἀνάμεσα στὶς τρύπες²⁴ δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἵσες, οἱ διαφορὲς ὅμως εἶναι μικρές (ἡ μεγαλύτερη διαφορὰ εἶναι γύρω στὰ 5 χιλιοστά, ἀνάμεσα στὶς I-II καὶ II-III. Σύμφωνα μὲ τὸν Κινέζο μουσικολόγο Zhao Feng (1990),²⁵ ἡ κλίμακα τοῦ δρυγάνου εἶναι ἡ ἔξης:²⁶

ἔξοδος	VII	VI	V	IV	III	II	I
	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓

F[#]5+44 A⁵+8 B⁵-25 C⁶+24 D⁶+16 E⁶+16 G⁶-40 A[#]6-42

Ἡ κλίμακα αὐτὴ, κατὰ τὸν Zhao Feng, βρίσκεται σὲ ἀπόλυτη συμφωνία μὲ τὶς κλίμακες ποὺ ἀναφέρονται στὴν κατὰ πολὺ μεταγενέστερη θεωρία τῆς κινεζικῆς μουσικῆς: τὴν πεντατονικὴ τοῦ Xia Zhi, τὴν ἑπτατονικὴ τοῦ Xia Zhi, καὶ τὴν ἔξατονικὴ τοῦ Qing Shang.

Τελικὸ συμπέρασμα: Δὲν ὑπάρχουν ούσιωδεις διαφορὲς ἀνάμεσα στοὺς σωζόμενους παλαιολιθικοὺς καὶ νεολιθικοὺς αὐλοὺς ποὺ ἔχετάστηκαν ἀνωτέρω. Εἶναι ὅλοι ὀστείνοι, μὲ τρεῖς, τέσσερις ἡ πέντε τρύπες, μὲ ἡ χωρὶς κοιλώματα γιὰ τὰ δάχτυλα, καὶ κυρίως, μὲ τὴν τελευταία τρύπα σὲ κάμποιση ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ἔξοδο, μὲ ἵσες, λίγο-πολύ, ἀποστάσεις ἀνάμεσα στὶς τρύπες, καὶ χωρὶς ὀπὴ στὸ κάτω μέρος, γιὰ τὸν ἀντίχειρα. Κατόπιν τούτου, πῶς νὰ ἐρμηνεύσωμε ὡρισμένα χαρακτηριστικὰ τοῦ «αὐλοῦ» τοῦ Δισπηλιοῦ (I): τὶς αἰσθητὰ ἀνισεσ ἀποστάσεις ἀνάμεσα στὶς ὀπές, τὴν ὑπερβολικὰ μικρὴ ἀπόσταση τῆς τελευταίας τρύπας ἀπὸ τὴν ἔξοδο καὶ τὴν ὑπαρξη ὀπῆς στὸ κάτω μέρος, καὶ μάλιστα ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ ὑπερκείμενη ὀπή; Γιὰ νὰ δεχθοῦμε ὅτι τὸ εύρημα τοῦ Δισπηλιοῦ εἶναι πράγματι αὐλός, θὰ πρέπη νὰ ἀπαντήσωμε σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα.

Σημειώσεις

¹ Ἀνώνυμος 1995.

² Βλ. ὑποσημείωση 11.

³ Μαλέα κ.ἄ. 1997:526.

⁴ Μαλέα κ.ἄ. 1997:526-27.

⁵ Κατὰ τοὺς Μαλέα κ.ἄ. 1997:527, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναγνωριστῇ τὸ πουλί, διότι ἔχουν ἀφαιρεθῆ οἱ ἐπιφύσεις τοῦ ὀστοῦ.

⁶ Μαλέα κ.ἄ. 1997:527.

⁷ Μαλέα κ.ά. 1997:526-27 μὲ Εἰκ. 3.

⁸ Δημοσιευμένες φωτογραφίες (ἐπιλογή): Τουλούμης 2001:86, Δημόπουλος 2001:29, Χουρμουζιάδης 2000:207 Εἰκ. 12 μέση, Λᾶζος 1999:35, Μαλέα κ.ά. 1997:526 Εἰκ. 1.

⁹ Οι Μαλέα κ.ά. 1997:527 παρατηροῦν «περιμετρικὰ τῶν ὀπῶν ... λείανση ... 'finger bed', 'άλωνι'» γιὰ καλλίτερο σφράγισμα. Μεταγενέστερη αὐτοφία (7.6.01) ἀπὸ τὸν γράφοντα ἐπιβεβαίωσε τὴν ἐντύπωση ποὺ εἶχε σχηματίσει ἀπὸ τὶς δημοσιευμένες φωτογραφίες, ὅτι, δηλαδή, δὲν ὑπάρχουν «λειάνσεις» γύρω ἀπὸ τὶς τρύπες, ἀλλὰ κωνικὲς τομές. Ἡ «λειάνση» εἶναι ὅμαλὸ κοίλωμα στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ὀστοῦ γύρω ἀπὸ τὴν τρύπα, ἐν εἴδει «καθίσματος» γιὰ τὸ δάχτυλο ποὺ τὴν χειρίζεται. Τέτοια κοιλώματα ἀπαντῶνται στοὺς μεταγενέστερους ἑλληνικοὺς αὐλούς, ποὺ ἔχουν ἔρθει στὸ φῶς, ὅπως π.χ. στὸν αὐλὸ τῆς Βραβρῶνος (βλ. Landels 1963:117) ἢ στὰ θραύσματα Β καὶ D αὐλῶν ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν (βλ. Landels 1964:395 καὶ 397, ἀντιστοίχως). Ἀπὸ τὴν θέση αὐτῆς, θὰ ἥθελα νὰ εὐχαριστήσω τὸν Καθηγητὴ, κύριο Γεώργιο Χουρμουζιάδη, ποὺ μοῦ ἔδωσε τὴν ἀδειανὰ νὰ ἔχετάσω τὸ εὕρημα τοῦ Δισπηλιοῦ, στὴν Ἀποθήκη τῆς ἀνασκαφῆς, καθὼς καὶ τοὺς ἀρχαιολόγους Νάσια Χουρμουζιάδη, Κλεάνθη Δαραβίγκα καὶ Σταμάτη Χατζητούλουση, γιὰ τὴν βοήθεια καὶ τὴν φιλικὴ διάθεση κατὰ τὴν ἐπίσκεψή μου στὴν Ἀποθήκη. Εὐχαριστῶ, ἐπίσης, τοὺς ἀρχαιομουσικολόγους Prof. Dr. Ellen Hickmann (Hannover), γιὰ τὴν ἀποστολὴ σημαντικοῦ σχετικοῦ ἄρθρου, καὶ Dr. Graeme Lawson (Cambridge), γιὰ τὶς χρήσιμες πληροφορίες μέσω τοῦ ἡλεκτρονικοῦ ταχυδρομείου.

¹⁰ Στὴν πραγματικότητα, ὅπως φάνηκε ἀπὸ τὴν αὐτοφία τοῦ γράφοντος, ἡ Τ, λόγῳ τῆς τριγωνοειδοῦς διατομῆς τοῦ ὀστοῦ στὸ σημεῖο αὐτό, εἶναι λίγο μετατοπισμένη πρὸς τὸ πλάι, σὲ σχέση μὲ τὴν IV.

¹¹ Γιὰ τοὺς ἄλλους δύο «αὐλοὺς» ποὺ βρέθηκαν στὸ Δισπηλιό (ἄς τοὺς ποῦμε Δισπηλιὸ II, III), βλ. Χουρμουζιάδης 2000:207 μὲ Εἰκ. 12.

¹² Διευθυντὴς ἀνασκαφῆς κ. Πανίκος Χρυσοστόμου, IZ ΕΠΚΑ (Ἐδεσσα).

¹³ Διευθυντὴς ἀνασκαφῆς κ. Ἀρετὴ Χονδρογιάννη-Μετόκη, IZ ΕΠΚΑ (Ἐδεσσα).

¹⁴ Τὸ εὕρημα τοῦ Divje Babe, ἀκόμη καὶ ἀν ἀποδειχθῆ ἐν τέλει ὅτι εἶναι αὐλός, δὲν εἶναι χρήσιμο στὴν παροῦσα μελέτη, διότι δὲν σώζεται κανένα ἀπὸ τὰ δύο ἄκρα τοῦ ἀρχικοῦ ἀντικειμένου. «Ως ἐκ τούτου, δὲν θὰ συζητηθῇ περαιτέρω. Ἐνδεικτικὴ βιβλιογραφία: D' Errico κ.ά. 1998 μὲ περαιτέρω βιβλιογραφία καὶ Folger & Menon 1997. «Οσο γιὰ τὸ μικρὸ κομμάτι ὀστοῦ, μήκους 6.5 ἑκατοστῶν, μὲ δύο ἀντιδιαμετρικὲς ὀπές (Μουσεῖο Βόλου M 5505), ποὺ βρέθηκε στὸ Σέσκλο, σὲ οἰκιακὸ περιβάλλον (βλ. Θεοχάρης 1973 Εἰκ. 241), χαρακτηρίστηκε αὐλός καὶ χρονολογήθηκε στὸ πρῶτο μισὸ τῆς πέμπτης χιλιετίας π.Χ. (προωθημένη φάση τῆς Μέσης Νεολιθικῆς, βλ. Εἰκ. 2), πρέπει νὰ ἐκφράσωμε τὶς ἐπιφυλάξεις μας: δὲν φαίνεται νὰ πρόκειται γιὰ αὐλό. Οἱ ὀπὲς εἶναι ἀντιμέτωπες καὶ ἀκανόνιστου σχήματος, ἀνοιγμένες μὲ κρούση, ὅχι τρήση.»

¹⁵ Δημοσιευμένες φωτογραφίες: Χονδρογιάννη-Μετόκη 1999:407 Εἰκ. 1 καὶ Τσ. [sic.] 1999.

¹⁶ Γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ νεολιθικοῦ οἰκισμοῦ, γενικά, βλ. Χονδρογιάννη-Μετόκη 1999. Εὐχαριστῶ τὴν κυρία Χονδρογιάννη-Μετόκη γιὰ τὶς χρήσιμες πληροφορίες ἀπὸ τηλεφώνου, καὶ τὴν διάθεση τῆς ἀνωτέρω δημοσίευσής της.

¹⁷ Χονδρογιάννη-Μετόκη 1999:408.

¹⁸ Οἱ ἀποστάσεις τῶν ὄπῶν ἔχουν ὑπολογισθῆ μὲ τὴν μέθοδο τῶν ἀναλογιῶν, δεδομένων τοῦ πραγματικοῦ συνολικοῦ μῆκους, 20 ἑκατοστά, καὶ τῶν σχετικῶν μηκῶν στὴν φωτογραφία (π.χ. $20:8.5 = x:1.7 \Rightarrow x=4$ ἑκατοστά, ὅπου x ἡ ἀπόσταση τῆς ὁπῆς V ἀπὸ τὴν ἔξοδο).

¹⁹ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου, Κατάλογος Ὀστέινων καὶ Ἐλεφάντινων Νο 347. Τὸν αὐλὸν ἐξέτασε ὁ γράφων τὸ 1993. Εὐχαριστῶ τὸν τότε Διευθυντὴ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, κύριο Χαράλαμπο Κριτζᾶ, γιὰ τὴν ἀδειὰ νὰ μελετήσω τὸ εὑρημα.

²⁰ Γιὰ ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα, βλ. Ἀνωγειαννάκης 1976:172-73 Εἰκ. 67.

²¹ Σύμφωνα μὲ τὸν κ. Γιάννη Μανιάτη, Προϊστάμενο τοῦ Ἐργαστηρίου Ἀρχαιομετρίας τοῦ Ἐθνικοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν «Δημόκριτος» (προσωπικὴ ἐπαφή), τὸ εὑρημα μπορεῖ ἀξιόπιστα νὰ χρονολογηθῇ μὲ τὴν μέθοδο τοῦ C-14 (μὲ ἐπιταχυντή) ἀπαιτεῖται μόνον ἔνα μικρὸ δεῖγμα τοῦ ὄλικοῦ.

²² Δύο αὐλὸι βρέθηκαν στὸ Geissenklösterle (ἢ τὸν ὄνομάσωμε I, II). Ἐδῶ παρουσιάζεται ὁ καλλίτερα σωζόμενος ἀπὸ τὸν δύο (ό I).

²³ Βλ., π.χ., Χοιρομούζιάδης 2000:207 καὶ 206 Εἰκ. 11, Τουλούμης 2001:87, Δημόπουλος 2001:30 Νο 3.

²⁴ Οἱ ἀποστάσεις ἀνάμεσα στὶς ὁπὲς ἔχουν ὑπολογισθῆ μὲ τὴν μέθοδο τῶν ἀναλογιῶν, ἐφ' ὅσον τὸ συνολικὸ μῆκος εἶναι γνωστὸ (22.2 ἑκατοστά) καὶ μποροῦν νὰ μετρηθοῦν οἱ ἀποστάσεις πάνω στὴν φωτογραφία (πβλ. ὑπολογισμὸ ἀποστάσεων στὸν αὐλὸ τῆς Κρεμαστῆς-Κοιλάδας, Εἰκ. 3β).

²⁵ Zhao Feng στὸν Su Zheng (<http://www.webster.sk.ca/GREENWICH/9000-1.HTM> σελ. 3). Βλ., ἐπίσης, Zhao Feng 1990.

²⁶ Οἱ προστιθέμενοι/ἀφαιρούμενοι ἀριθμοὶ εἶναι cents.

Ἐπιλεγμένη Βιβλιογραφία

Ἀνωγειαννάκης, Φοῖβος (1976) Ἐλληνικὰ λαϊκὰ μουσικὰ ὅργανα. Ἀθήνα: Ἐθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος.

Ἀνώνυμος (1995) «Μουσικὸ ὅργανο 5.800 ἑτῶν». *Tὰ Νέα Πέμπτη 7* Σεπτεμβρίου. Σ. 16. Buisson, Dominique (1994) «Les flûtes paléolithiques d'Isturitz (Pyrénées atlantiques)/The Paleolithic Flutes from Isturitz (Pyrénées)». Στο *La pluridisciplinarité en archéologie musicale, IVe rencontre internationale d'archéologie musicale de l' ICTM*, Saint-Germain-en-Laye, Octobre 1990. Τόμος I. Σσ. 259-75. Paris: Centre français d'archéologie musicale PRO LYRA.

Χονδρογιάννη-Μετόκη, Ἀρετή (1999) «Ἐγνατία Ὁδός, ἀνασκαφὴ στὴν προϊστορικὴ θέση Τούμπα Κρεμαστῆς-Κοιλάδας, Νομοῦ Κοζάνης». Ἀρχαιολογικὸ ἔργο σὲ *Μακεδονία καὶ Θράκη* 13:399-413.

Χουρμουζιάδης, Γιωργος Χ. (2000) «Πέρα από τὸ χωράφι, τὴ λίμνη καὶ τὸ στάβλο». *Επτάκυλος* 15:200-7.

D' Errico, Francesco & Paola Villa & Ana C. Pinto Llona & Roza Ruiz Idarraga (1998) «A Middle Palaeolithic origin of music? Using cave-bear bone accumulations to assess the Divje Babe I bone 'flute'». *Antiquity* 72 (March, No 275):65-79.

Δημόπουλος, Μάριος (2001) «Ἡ αἰγαιακὴ προέλευση τῆς γλώσσας καὶ μυθολογίας τῶν Σουμερίων». *Ιχώρ* 8:16-43.

Folger, Tim & Shanti Menon (1997) «Strong bones, and thus dim-witted?». *Discover the world of science* January: 32-33.

Hein, Wulf (1998) «Zur Rekonstruktion und Funktion jungpaläolithischer Knochenflöten». *Musica instrumentalis* 1:120-28.

Landels, John G. (1964) «Fragments of auloi found in the Athenian Agora». *Hesperia* 33:392-400.

____ (1963) «The Brauron aulos». *Annual of the British School at Athens* 58:116-19.

Λᾶζος, Χρῆστος (1999) «Δισπηλιὸς Καστοριᾶς: Ἐνας πολιτισμὸς τοῦ νεροῦ ἔρχεται στὸ φῶς». *Ἀνεξήγητο* 137:28-35.

Μαλέα, Αἰκατερίνη & Π. Παπαγεωργίου & Γ. Χουρμουζιάδης & Γ. Παναγιάρης (1997) «Οστέινος αὐλὸς ἀπὸ τὸν λιμναῖο προϊστορικὸ οἰκισμὸ Δισπηλιοῦ Καστοριᾶς. Τεχνολογία κατασκευῆς καὶ προκύπτοντα προβλήματα συντήρησης». *Πρακτικὰ Πρώτου Διεθνοῦς Συνεδρίου* «Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Τεχνολογία», Θεσσαλονίκη, 4-7 Σεπτεμβρίου. Σσ. 525-30. Θεσσαλονίκη: Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν.

Θεοχάρης, Δημήτριος Ρ. (1973) *Νεολιθικὴ Ἑλλάς*. Ἀθήνα: Ἐθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος.

Τουλούμης, Κοσμᾶς (2000) «Νεολιθικὴ Μακεδονία. Τὰ δεδομένα καὶ οἱ προοπτικές». *Corpus* 27:80-89.

Τσ., Θ. [sic] (1999) «Σπάνιος ὀστεῖνος αὐλός». *Καθημερινὴ* Κυριακὴ 20 Αύγουστου. Σ. 29.

Zhao Feng (1990) «An outline of the history of Chinese music from the Chinese musical instruments found in archaeology sites». Στὸ Zhao Feng κ.ἄ. (έπιμ.) *The universe of music- a history. China. Supplementary Volume I. Instruments.* UNESCO/IMC Project.

πολυφωνία

Συντακτική Επιτροπή
Γιώργος Βλαστός, Γιώργος Δούσης
Αλίνα Καλοπανά, Γιάννης Μπελώνης
Νίκος Πουλάκης, Γιάννης Σαμπροβαλάκης

Αρχισυνταξία, επιμέλεια ύλης
Γιάννης Μπελώνης, Γιώργος Βλαστός

Συμβουλευτική Επιτροπή

Βασίλης Γιώτης, Τάσος Κολυδάς, Ηλίας Κοτζιάς
Κατερίνα Λεβίδου, Βάσω Συρακούλη,
Γιάννης Τσελίκας, Γιάννης Φούλιας

Καλλιτεχνική επιμέλεια / dtp
Γιώργος Βλαστός, Θανάσης Βράιλας, Τάσος Κολυδάς

Κεντρική διάθεση, Αλληλογραφία, Συνδρομές
ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ»
Λ. Κωστακιώτης & ΣΙΑ Ε.Ε.
Μαντζάρου 4, 106 72 Αθήνα
Τηλ.: 210 3636281 - 3634174

ΤΕΥΧΟΣ 2 • ΑΝΟΙΞΗ 2003